

УДК 321.7:316.42

© К. Г. Яцура, 2015

<http://orcid.org/0000-0002-6937-7442>

К. Г. Яцура

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОСТІ СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Виявлено передумови та квалітативні критерії демократії. Констатовано, що відкритість суспільства передбачає раціональне проектування державних та громадських інститутів крізь призму критичного знання, що може бути отримано за допомогою соціально-політичного експериментування. Аргументовано, що наявність ініціативного, сумлінного громадянського суспільства є запорукою ефективних демократичних перетворень, а відкритість суспільства – індикатором успішних демократичних трансформацій.

Ключові слова: відкритість суспільства, демократизація, ліберальна демократія, свобода, економіка.

К. Г. Яцура

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ ОТКРЫТОСТИ ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Вывявлены предпосылки и квалитативные критерии демократии. Констатировано, что открытость общества предусматривает рациональное проектирование государственных и общественных институтов через призму критического знания, которое может быть получено с помощью социально-политического экспериментирования. Аргументировано, что наличие инициативного, добросовестного гражданского общества является залогом эффективных демократических преобразований, а открытость общества – индикатором успешных демократических трансформаций.

Ключевые слова: открытость общества, демократизация, либеральная демократия, свобода, экономика.

K. G. Yatsura

SPECIFICITY FORMATION OF OPENNESS OF SOCIETY IN THE CONTEXT DEMOCRATIZATION

Prerequisites and qualitative criteria of democracy are identified. It was stated that the openness of society involves the rational design of government and public institutions through the prism of critical knowledge that can be obtained with the help of social and political experimentation. It argued that the presence of a proactive, conscientious civil society is the key to an effective democratic transition and open society – an indicator of successful democratic transformation.

Key words: openness of society, democratization, liberal democracy, freedom, economy.

Постановка проблеми. Процес демократизації, що розпочався у ХІХ столітті у країнах Західної Європи та Північної Америки, набув глобального

виміру у ХХ столітті. Разом з тим, швидкий процес поширення демократії в сучасному світі призвів до того, що на світовій арені з'явилися держави, які багато в чому не відповідають усталеним уявленням про ліберально-демократичний лад. Це насамперед стосується так званих молодих демократій, у яких процес становлення демократичних інститутів ще не завершився. Для процесу демократизації постсоціалістичних держав є характерною послідовна лібералізація політичної свідомості правлячої еліти та комуністичних партій в цілому, яка проходила під впливом тривалої ідеологічної та політичної конфронтації із Заходом. Особливо фатальних наслідків після прийняття ліберальної моделі демократизації та реформування суспільства зазнало СРСР. Справа в тому, що радянське суспільство суттєво відрізнялося не тільки від західних демократій, але й від країн Східної Європи: елементи відкритої ринкової економіки та громадянського суспільства були повністю відсутні. Натомість переважала майже тотальна мілітаризація, монополізація економіки, яка не витримувала жодної конкуренції; у суспільній свідомості превалювали колективістські цінності та недовіра до ліберальної, індивідуалістичної культури. Зазначені особливості зумовили неефективність ліберальної моделі демократизації та реформування в СРСР і, як результат, – знецінення ліберально-демократичних цінностей в масовій свідомості. Негативний досвід Радянського Союзу у процесах демократизації також загальмував сприйняття ліберально-демократичних засад в Україні. Тому постає необхідність розробки оптимальної моделі політичного і суспільного реформування за допомогою переосмислення власної специфіки й світового досвіду, реалізації активної та реалістичної державної політики з формування більш динамічного і прогресивного суспільства. На нашу думку, побудова такої моделі можлива, насамперед, шляхом досягнення відкритості суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Основою сучасних демократій стали ліберальні цінності, зокрема, захищеність меншості, відкритість, автономність, співучасть у прийнятті рішень, досягнення соціальної рівності

тощо (З. Бжезінський, Є. Вятр, Д. Гелд, Л. Даймонд, Р. Даль, Р. Дарендорф, Ф. Закарія, Т. Карозерс, П. Кругман, А. Лейпхарт, Дж. Сарторі, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон та ін.). Разом з цим, демократія несе у собі певні ризики та загрози. У деяких випадках виникають квазідемократичні режими, за якими приховуються різні форми авторитарних режимів, що імітують легітимність влади. Уникнути таких форм демократії можливо, насамперед, за умов вільних ЗМІ, відкритості суспільства, транспарентності владних дій.

Метою статті є виявлення специфіки формування відкритості суспільства в умовах демократизації.

Виклад основного матеріалу. Науковці-транзитологи виокремили мінімальний перелік критеріїв, необхідних для здійснення демократичних трансформацій: наявність права голосу у 50 відсотків дорослого чоловічого населення; відповідальний голова виконавчої влади повинен або зберігати за собою підтримку більшості у виборному парламенті або обиратися в ході періодичних всенародних виборів [3]. Першою країною, яка відповідала цим критеріям були США приблизно у першій половині XIX століття. До кінця XIX століття перехід до демократії здійснили Швейцарія, Франція, Великобританія і декілька невеликих європейських країн. Також у період першої хвилі певною мірою демократичні режими запровадили Італія та Аргентина, отримали незалежність Ірландія та Ісландія. Загалом за сто років понад тридцять держав сформували щонайменше мінімальні загальнонаціональні демократичні інститути.

Демократизації сприяють або перешкоджають зовнішні і внутрішні чинники.

Значимість зовнішніх факторів визначається глобалізацією демократичних процесів, серед яких найважливішими є такі, як: нормативне ставлення до демократії і масова привабливість демократичних ідеалів, економічна неефективність та делегітимізація авторитаризму, практичне експериментування з демократичними інститутами і процедурами, сприятлива для демократизації міжнародне середовище. Зовнішні фактори

можуть виступати у вигляді прямого примусу, коли зовнішня сила нав'язує демократичні інститути іншій країні; у вигляді переконання, здійснюваного несиловим зовнішнім впливом на внутрішньополітичні процеси; у вигляді використання системи різних стимулів, що спонукають політичних акторів здійснювати ті чи інші кроки, в кінцевому рахунку, сприятливі для реалізації визначених ззовні цілей, як демократичних, так і недемократичних [2; 4].

При аналізі внутрішніх факторів демократичних транзитів існує два підходи – структурний (у рамках якого виділяються три основні типи структурних передумов демократії: набуття національної єдності та відповідної ідентичності; досягнення досить високого рівня економічного розвитку; масове поширення таких культурних норм і цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів, довіру до основних політичних інститутів, міжособистісну довіру, почуття громадянськості тощо); і процедурний (робиться наголос на ендогенні фактори демократизації та демократії – конкретні процеси, процедури та політичні рішення, здійснювані самими агентами демократизації). По-перше, дослідники акцентують на структурних чинниках – державо- і націєтворчих, соціально-економічних та культурно-ціннісних умовах та передумовах демократії, по-друге – на чинниках процедурних: вибір і послідовність конкретних рішень, дій тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації.

Як свідчить хід розвитку демократії, існуючі демократичні моделі наголошують на різних аспектах демократії, або на різних цінностях. Також важливо зазначити, що розвиток країн дає чимало прикладів, коли лібералізація та демократизація здійснювалися незалежно одна від одної або їх впровадження відбувалося далеко не однаково успішно [5; 7]. Саме цей факт послуговував причиною того, що в транзитології прийнято виокремлювати вільні країни та країни з електоральною демократією. Звичайно, такий поділ є спрощеним і не відображає того спектру політичних режимів, які можуть утворитися внаслідок спроб демократизувати системи недемократичного типу.

Таким чином, здійснення демократизації не гарантує перетворення недемократичного режиму в демократичний. Завжди існує ризик зворотного руху або певної фосилізації цих процесів.

Відкритість суспільства передбачає раціональне проектування державних та громадських інститутів крізь призму критичного знання, що може бути отримано за допомогою соціально-політичного експериментування. Реалізація моделі відкритості суспільства як здійснення певної історичної місії можлива саме завдяки використанню людиною всіх переваг та ресурсів критичного розуму, що об'єднує людей і виступає рушійною силою науки. Подібна тактика може допомогти побудувати такий соціальний устрій, у рамках якого стане можливим постійне вдосконалення громадського життя та об'єднання людства в єдину цивілізацію, що буде керуватися ліберально-демократичними принципами. Відповідно, ліберальні та демократичні цінності складають основу моделі відкритості суспільства.

Отже, для суспільств відкритого, демократичного типів характерний критичний тип мислення. Почавши самостійно мислити, люди зможуть вирішити ряд суспільно-політичних, соціально-економічних проблем. У суспільстві відкритого типу всі вільні виражати свої погляди. Тому, у разі ефективного критичного процесу, точка зору, що у результаті переможе, має змогу наблизитися до найкращого виразу інтересів його учасників. Це принцип демократії – такої «форми політичного устрою, яка дозволяє пристосовувати уряд до бажань керованих без насильницької боротьби» [6, с. 45]. К. Поппер визнавав демократію найкращою політичною системою із усіх відомих людству, що здатна захистити відкрите суспільство. На взаємонеобхідність відкритості суспільства та демократії акцентував також Дж. Сорос. Він характеризував суспільство, що відкрите, як універсальну ідею, що в свою чергу передбачає свободу, демократію, верховенство закону, права людини, соціальну справедливість та відповідальність.

Основні принципи відкритості суспільства – наприклад, основоположна свобода особистості, плюралізм життєвих принципів і

переконань, взаємна толерантність і готовність до компромісу, повага демократичного вибору – є також головними цінностями демократії (точніше, її ліберальної форми). Разом з тим, концепції відкритості суспільства загрожують багато аспектів реального життя суспільства. Одна із таких загроз полягає в тому, що ліберальна демократія як актуальна, відповідна реальності часу, самодостатня і переконлива система за своєю природою схильна до негативного зовнішнього впливу: архаїчних культур або ірраціональних суб'єктів, які не згодні з наслідками людських свобод, і, відповідно, шукають в старих традиціях, давніх істинах та строгості авторитету підтримку й захист. Однак ліберальна демократія спонукає уряд працювати відкрито, сповіщати про намічені стратегічні цілі та звітувати про заходи, що використовуються для їх досягнення.

Інша загроза існуванню відкритості суспільства спрямована зсередини ліберальної демократії та полягає в самій сутності свідомості сучасної пересічної людини: у її індивідуалізмі та недостатньому почутті громадянської солідарності; в плюралізмі життєвих укладів та переконань, що загрожують нормативності суспільства; в географічній, соціальній та політичній мобільності суб'єктів, які втратили зв'язок зі своїм корінням; в широко розповсюдженій ментальності постмодерністської сваволі, що відособлює питання істинності та заміщує їх суб'єктивними точками зору та відчуттями; в недостатній обізнаності щодо політичних питань більшості членів суспільства, що тягне за собою інсценування демократичного політичного процесу як особистісно орієнтованої драми.

Найбільш показовий приклад відкритості суспільства за умов демократії, на нашу думку, являє собою Швеція. Так, у країні на законодавчому рівні забезпечені свобода слова, свобода преси і вільний доступ до інформації, право на демонстрації, право на здійснення контролю над діяльністю влади та право установи власних політичних сил, право на вільне пересування, вільне сповідування своєї релігії тощо. В свою чергу, претензія на відкритість тісно пов'язана з прагненням досягти егалітарного

суспільства (усі рівні в будь-яких відношеннях), що також характерно представлено в соціально-політичному устрої Швеції.

Здійснення контролю за допомогою відкритості. Принцип свободи інформації означає, що суспільство та мас-медіа мають доступ до будь-яких документів, що не мають особливо секретного статусу. Таким чином, громадяни Швеції можуть вільно отримати повну інформацію про діяльність уряду та інших органів влади, в тому числі й місцевих. Даний принцип ґрунтується на ідеї, що демократія тільки тоді розвивається конструктивно, коли влада перебуває під контролем. Так, відкритість влади зменшує ризик зловживання нею. З іншого боку, відкритий доступ до офіційних джерел означає, що будь-який чиновник має право (і зобов'язаний, якщо від нього це вимагають) публічно виступити в медіа та відзвітувати про свою роботу.

Однак, як було зазначено раніше, окремі документи можуть мати секретний статус, але тільки в тому випадку, якщо їх нерозголошення служить таким інтересам: забезпечує безпеку держави і суспільства; забезпечує безпеку міжнародних організацій, національних фіскальних, монетарних та валютних стратегій; забезпечує попередження або розкриття злочинів; реалізовує економічну безпеку суспільства; захищає особисту або економічну безпеку приватних персон; а також забезпечує стратегічний захист флори і фауни (екологічний аспект, що тісно пов'язаний з концепцією сталого розвитку).

Відкритість як основа рівноправності. Захист свободи особистості означає захист її індивідуальності. Принцип рівноправності в цьому сенсі зумовлює рівноправність будь-яких проявів індивідуальності людини. Таким чином, всі громадяни, незалежно від їх політичних переконань, релігії, громадського та матеріального становища, сексуальних уподобань мають рівні права в усіх аспектах життя: право на житло, працю, освіту, безпеку, матеріальне і моральне благополуччя, здорові умови життя тощо.

Важливе значення для ефективного процесу демократичних трансформацій має відкритість в економічній сфері, адже тільки в заможному

і процвітаючому суспільстві громадянин свідомо, із почуттям власної гідності та поваги до інших людей може брати участь у суспільному житті, отримуючи задоволення від виконаного обов'язку, від впливу на перебіг суспільно значимих подій [1].

В даному контексті, доречно, на нашу думку, навести приклад демократичного трансформаційного перебігу в Польщі. Одним із успішних прикладів прояву економічної та суспільної трансформації польського суспільства було його перетворення із закритого товариства у відкрите суспільство. Суспільно-політична трансформація полягала в переході до демократичних цінностей, а економічна – до ринкової економіки. Внаслідок переходу від планової економіки до ринкової економіки конкурентоспроможність стала вирішальним критерієм виживання підприємств. А це, в свою чергу, призвело до орієнтації виробництва на інноваційність.

Сабіна Борнер (Професор Констанцького університету, Німеччина, напрям «політика та управління») проаналізувала різні дані польських підприємств і показала, що суспільно-економічна трансформація Польщі спричинила внутрішню відкритість корпоративних культур польських підприємств, що виражалось в підвищенні внутрішньої мотивації і працездатності співробітників, а також в зростанні показників економічного розвитку: інноваційності, товарообігу і прибутку [8, с. 209–225].

Зокрема, науковець порівнювала цінності та особливості суспільної свідомості у відкритих і закритих суспільствах [8, с. 211]. У простому сумарному співвідношенні дослідження показало, що німецькі підприємства є відкритими, російські – закритими. Польські підприємства, у порівнянні з Німеччиною, тяжіють скоріше до закритих, але набагато відкритіших, ніж російські, та показують тенденцію до поступового відкриття. Тому Сабіна Борнер називає їх перехідними і обґрунтовує динаміку їх розвитку наступним чином. Порівняно з німецькими підприємствами переважна закритість польських підприємств і однозначна закритість російських

пояснюється історичними та сучасними соціально-економічними умовами. Польща і Росія перебували під впливом соціалістичного колективізму, який обумовлював і гносеологічний, і антропологічний вимір суспільства.

Трансформаційний процес у Польщі розпочався раніше і протікав інтенсивніше, ніж в Росії після розпаду Радянського Союзу. Доказом цього було успішне впровадження економічної реформи, спрямованої на розширення самостійності господарських суб'єктів; модифікацію традиційної системи централізованого планування шляхом часткової заміни директивних показників оперативними програмами і державними замовленнями; на лібералізацію внутрішніх цін; певне пом'якшення режиму функціонування дрібних іноземних інвестицій тощо. Крім того, Польща мала більш благодіючі економічні, культурні та політичні умови для трансформацій, ніж Росія [8, с. 215], в результаті чого становлення ринкової економіки відбувалося в більш інтенсивних темпах. Вирішальним фактором була наявність ініціативи окремих акторів економічного простору (бізнесові сектори відразу почали використовувати нові можливості). А Росія, в свою чергу, довго не могла відмовитися від традиційного центрального управління та від державного контролю над економічною сферою. Це, на нашу думку, є показовим прикладом дії зазначеного вище антропологічного фактора: проявляють індивіди ініціативу у вирішенні екстрених, незрозумілих ситуацій чи «завмирають» в очікуванні вказівок.

У даній конкретній ситуації польське суспільство, загалом, проявило свою орієнтацію на відкритість та готовність ініціативно діяти. Ініціатива надходила «знизу» та була пов'язана з феноменом соціальної солідарності. Одним з напрямів даної ініціативи було позбавлення держави «вищої влади» і змушення її служити інтересам суспільства [8, с. 215]. А російське суспільство виявилось неспроможним самостійно вирішувати виникаючі проблеми суспільного значення.

Таким чином, у трансформаційному процесі Польщі зростає необхідність в ініціативі співробітників, в їх інноваційності, креативному

потенціалі, що поціновується більше ніж фізична праця. Тобто, підприємства потребують відкритості. Управління в рамках концепції відкритості суспільства призводить до бажаних результатів тільки тоді, коли відкрита діяльність підприємства, внутрішня мотивація співробітників до праці й орієнтація на інноваційність гармонійно взаємодіють. Як результат, показово зростає економічний успіх підприємства. Умовою позитивного ефекту концепції відкритого управління є також прийняття до уваги і рефлектування аспектів закритої організаційної культури. У цьому сенсі в практичному управлінні підприємством необхідно, з одного боку, підтримувати індивідуальну цілеспрямованість, ініціативність співробітників, інноваційність виробництва, а з іншого боку, прагнути до обопільної довіри працівників та управління, стабільності, спокою і порядку як корпоративних цінностей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відкритість суспільства передбачає раціональне проектування державних та громадських інститутів крізь призму критичного знання, що може бути отримано за допомогою соціально-політичного експериментування.

Суспільство відкритого типу не пропонує кінцевий варіант істини, воно надає право на помилку, що в свою чергу дозволяє індивідам розвивати та модифікувати свої погляди на навколишній світ. Так само процеси демократичних трансформацій вимагають від кожного окремого члена суспільства свідомих дій та здатності аналізувати хід та перспективи державного і суспільного розвитку. Отже, відкритість – це спроможність критично сприймати інформацію, що надходить з різного типу джерел, вміння пропускати реальність крізь призму власної свідомості, можливість вироблення гіпотез на основі отриманих результатів, що матимуть вплив на удосконалення суспільних «правил гри». Надання можливості членам суспільства ініціативно та свідомо підходити до оброблення глобального масиву інформації зумовлено відкритістю у всіх соціально-політичних сферах.

Таким чином, на нашу думку, рівень відкритості в суспільно важливих сферах життєдіяльності та основних напрямках державної політики є необхідною умовою для демократичних трансформацій. Соціально-політична архітектура концепту відкритості ґрунтується на суміжних засадах, критеріях, що є передумовою становлення ефективної демократії. Тому, задля досягнення успіху у процесах переходу до демократії, необхідно, перш за все, забезпечити належний рівень відкритості владних дій та доступу до суспільно значущої інформації, що, в свою чергу, дозволить активізувати громадянську позицію стосовно питань вибору векторів державного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Богдан Гаврилишин ; [пер. з англ. Л. Л. Лещенко]. — К. : Основи, 1993. — 238 с.
2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе ; [пер. з нім. Л. Ситніченко та О. Лозінської]. — К. : ППС-2002, 2007. — 435 с.
3. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Ларри Даймонд ; [пер. с англ.] // Полис. — 1999. — № 1. — С. 10–25.
4. Даль Р. А. Демократія та її критики / Роберт А. Даль ; [пер. з англ. М. Лупішко та О. Лупішко]. — Харків : Видавнича група «РА–Каравела», 2002. — 438 с.
5. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и её проблемы в Восточной Европе / Ральф Дарендорф ; [пер. с англ.] // Вопросы философии. — 1990. — № 9. — С. 69—75.
6. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. А. В. Куряева]. — М. : ООО «Социум», ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. — 239 с.
7. О’Доннелл Г. Делегативная демократия / Г. О’Доннелл // Пределы власти. — 1994. — № 2–3. — С. 52—69.
8. Boerner S. Transformation als Führung in die offene Gesellschaft – Ergebnisse einer empirischen Untersuchung in polnischen Betrieben / Sabine Boerner // Lang, R. Führungskräfte im osteuropäischen Transformationsprozeß. — München : Hampp, 1998. — P. 209—225.